

1. Bevezetés

A Szovjetunió megalakulásának rögtön a második évétől közel négy évtizeden át a Gulagként ismert kényszermunkatáborok meghatározó elemei voltak a szovjet igazságszolgáltatás történelmének. Sztálin 1953-ban bekövetkezett halálát követően a gigászi ország büntetőpolitikája azonban gyökeres változásokon ment keresztül. A diktátor halálát követően Nyikita Hruscsov lett a Szovjetunió következő vezetője, akinek nevéhez a sztálini politika éles kritikája, majd eltörlése fűződik. Ez, az addig természetellenesnek tekintett váltás a büntetőpolitikában is meghozta hatását. Mint a sztálini politika egyik húzóágazatának minősülő, megtorlás céljából használt eszköze, az igazságszolgáltatási rendszer a retorzió mintapéldájaként ékeskedett a szovjet párt- és büntetőpolitika csúcán. A desztalinizációs korszak beköszöntével annak mihamarabbi megreformálását politikai és gazdasági okokból egyaránt szükségesnek érezték. Amellett, hogy a desztalinizáció a kommunista állam belügyi rendszereiben fordulatot jelentett, a szovjet érdekszférába tartozó államokban (a Varsói Szerződés tagállamaiban) is jelentős politikai átalakulásokat eredményezett. Ez a korszak a Lavrentij Pavlovics Berija, a Szovjetunió Belügyi Népbiztosságának népbiztosa, majd 1953-ig belügyminisztere és Nyikita Szergejevics Hruscsov, a moszkvai területi pártszervezet vezetője és a generalisszimusz személyi tanácsadója között zajló politikai belharc egyik eredménye volt. A küzdelemből az utóbbi került ki győztesen, aki a Szovjetunió Kommunista Pártjának (SzKP) XX. kongresszusán rendhagyó módon a sztálini politikát élesen bírálta, ezzel együtt megnyitva az utat a sztálini terror felszámolása előtt.

Ez az unortodoxnak minősíthető és élesnek mondható váltás reformokat és a szocialista blokk országainak vezetői struktúráiban számos változást hozott magával. A sztálini politika közismerten a rendszer ellenségeinek megbüntetését preferálta, így az enyhülés az egyéb politikai és köznapi tényezők mellett a büntetőrendszer megváltoztatásában és puhításában látszott meg. 1953-ban nagyjából másfél millió fogvatartott amnesztiáját tervezték, amely létszámnak többségét valóban szabadították is.¹ Ez a lépés egy óriási fordulatnak bizonyult. 1960-ig a Gulagokat szinte teljesen kiürítették, majd végérvényesen be is zárták.

Andrékó Zsolt Gábor*

A Gulag megszűnése és a kolóniák születése

2. A Gulag megszüntetésének politikai okai

A desztalinizációs korszak a kommunista állam önreflexiója volt, amelyre a politikai színtérrel szimbiózisban élő büntető igazságszolgáltatási rendszer kiváló példaként szolgált. Ez azonban nem jelentette a korábbi rendszer teljes megszűnését, hiszen az eddigi ideológiai alapokon működő államapparátus nem változott meg, csak emberibb arcot kívánt felvenni. A Gulag megszüntetésének politikai oka a korábbi, erősen megtorló igazságszolgáltatás felszámolása és a szovjet politikai elit uralkodásának legitimációjának helyreállítása.

Richard Cavedish brit történész véleménye szerint a Sztálin utáni vezetői elit felismerte, hogy a korábbi represszív politika hosszú távon nem fenntartható sem erkölcsi, sem ideológiai szempontból, ezért sürgősen változtatniuk kellett rajta. A változtatás fő indoka az lehetett, hogy a sztálini elnyomást szélesebb körben kizárólag Sztálin nevéhez kössék és ne a kommunizmushoz. Ezzel a lépéssel Hruscsov a kívülág felé azt a képet kívánta sugallni, hogy elhatárolódnak az elnyomástól, és hogy a sztálini büntetőpolitika nem keverhető össze a marxista-leninista értékekkel.³

Az Oroszországi Föderáció elnöke Alekszandr Szolzenyicin emlékművének leleplezésén Moszkvában. 2018. december 11.²

* Andrékó Zsolt Gábor bv. hadnagy, nemzetközi főreferens, Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Rendészettudományi Kar, Tudományos és Nemzetközi Osztály, ORCID: 0000-0003-0066-044X

3. A Gulag megszüntetésének gazdasági okai

Tanulmányom bár elsősorban a szovjet büntetőrendszert szakmai szempontból vizsgálja, a Gulag megszűnésével kapcsolatban lényegesnek tartom annak gazdasági aspektusaira való kitekintést is, mivel a sztálini büntetőgépezet felszámolásának nemcsak politikai, de nyomós gazdasági okai is voltak.

A Gulag-táborokban raboskodó fogvatartottak pontos létszámát valószínűleg soha nem fogjuk megtudni, de még a körülbelüli számok is gyakran eltérnek egymástól. Az azonban bizonyos, hogy milliókat tartottak fogva, és ennek a rendszernek a represszív jellegét a Szovjetunió összes államában megéreztek. Pavel Gutiontov orosz újságíró egy cikkében azt állította, hogy 1953-ban a Szovjetunió minden 74. lakosa az ország valamelyik büntetőintézetében raboskodott.⁴ Ez a valós létszám pontos ismeretétől függetlenül is egy szokatlanul óriási szám.

A Gulagokban fogva tartott embereknek a legfőbb funkciója a munka lett volna. A Gulagokat kifejezetten olyan helyekre építették, ahol az olcsó vagy ingyen fogvatartotti munkaerőt kihasználva kibányászhatóvá vált volna a Szovjetunió nyersanyagtartaléka. Az alacsony anyagi ráfordítással alkalmazható munkaerőtömegek és a kényszmunkatáborok végláthatatlan mennyisége joggal készíthette fel Sztálint arra, hogy a kommunista állam tervezetten gigászi gazdasági előnyre tegyen szert.

A Gulag intézményrendszere ehelyett teljes gazdasági csődöt jelentett, amelynek fenntartása olyannyira teher volt a szovjet gazdaság egészére, hogy annak leállítását már Sztálin halála előtt is tervezték. 1937 és 1938 között a Szovjetunió Nehézipari Népbiztosa helyettesének látogatásai során a munkatáborok termékenységét kifejezetten szegényletesnek nevezte, kiemelve, hogy a legjobban teljesítő munkatáborokban is a tervezett termelésnek a 85%-át tudták teljesíteni, de egyes helyeken a teljesítmény annyira siralmas volt, hogy a várt hozamok mindössze 35%-át voltak képesek előteremteni. Ez a rendkívül gyenge teljesítmény többek között annak is köszönhető volt, hogy az embertelen fogva tartási körülmények között eleve a fogvatartottak százezrei hunytak el, de az életben maradtak is túl gyengék és motiválatlanok voltak ahhoz, hogy megfelelően dolgozzanak, és a munkatábor túlélése alapvetően prioritást élvezett a jó teljesítménnyel szemben.⁵ A Gulag negatív gazdasági tényezői annyira szembeötlőek voltak, hogy még Sztálin halála előtt arra sarkallták a szovjet vezetést, hogy a kényszmunkatábor-rendszer működését átértékeljék. 1951-ben Szergej Kruglov belügyminiszter elé került egy javaslat, amely szerint a kényszmunkatáborban fogva tartottak többségét száműzetni kellene, és a táborok nagyjából 60%-át fel kellene számolni.⁶ A javaslat akkor még süket fülekre talált, azonban a dokumentumban leírtak világossá teszik, hogy a Gulag-rendszer megszüntetése mögött nagymértékben gazdasági okok is szerepeltek, és nem feltétlenül a jó szándékú politikai irányváltás.

4. A Gulag megszüntetésével kapcsolatos szakmai-jogi aspektusok

Az irányváltás, akármilyen okból is történt, a büntetés-végrehajtásnak lehetőséget kínált a szakmai vonatkozások megerősítésére. A Szovjet Szocialista Köztársaságok a büntetőjogi jogszabályok alapjairól szóló 1958. december 2-i törvényének 20. §, *A büntetés céljai* című szakasza a következőképp rendelkezett:

„A büntetés nem csupán az elkövetett bűncselekményért járó szankció, hanem célja a jogerősen elítéltek rehabilitációja és átképzése, amely a munkához való tiszteletteljes hozzáállás, a törvények pontos betartása, valamint a szocialista közösségi normák tiszteltének erősítésére összpontosít. A büntetés nem irányul a fizikai fájdalom okozására, vagy az emberi méltóság megalázására.”⁷

Az 1958. évi szovjet btk. alapelveiről szóló törvény több olyan irányelvet határozott meg, amely az országban rendhagyónak minősült, és látványosan hátat fordított a korábbi gyakorlatnak. A törvény egyértelműen kimondta és nagy hangsúlyt fektetett az elítéltek átnevelésének fontosságára. Zászlajára tűzte a fogvatartottak munkacentrikus életre történő nevelését a törvények szigorú betartása mellett. A szocialista normák tisztelete továbbra is a törvényben maradt, így a politikai célú átnevelés lehetőségét fenntartotta, azonban érdekesség, hogy az a büntetés többi céljával egyenértékű jelenséggént fogalmazódott meg és nem pedig felsőbbrendű szándékként.

A törvény a célok felsorolása után a fizikai bántalmazásra és az emberi méltóság megalázására is kitért. Ennek a megfogalmazásnak a különlegessége a törvény nyelvezetében rejlett; a fizikai bántalmazás és az emberi méltóság megalázása kapcsán úgy fogalmazott, hogy ezek a büntetésnek nem céljai. Bár a szovjet jogrendszerben a felsorolt elemek soha nem szerepeltek a büntetés céljai között, ez a megfogalmazás lényegében elismerte a sztálini represszió büntetésorientált politikáját, de el is távolodott tőle. Ugyanakkor még mindig nem jelentette a büntetés ilyen formájának tilalmát.

5. Az orosz büntetés-végrehajtás jogi terminológiája

A Szovjetunió büntetés-végrehajtási rendszerének vizsgálata, különösen az 1960 és 1991 közötti időszakra vonatkozóan, a mai napig komoly kihívásokat jelent a jogtörténet és a börtönügyi szakmatörténet számára. Míg a sztálini korszak alatt működő Gulag-rendszerről számos részletes, nemzetközileg is elismert kutatás született, addig az azt követő korszak – a desztalinizációtól kezdődően a Szovjetunió felbomlásáig – lényegesen kisebb figyelmet kapott. Ennek következtében nem csupán a laikus közvéleményben, hanem a tudományos diskurzusban is gyakran

homályos, pontatlan kép él a korszak büntetés-végrehajtási intézményeiről, azok jogi és intézményi struktúrájáról, működéséről és célrendszeréről.

A mai napig nem készült olyan rendszerezett, interdiszciplináris alapokon nyugvó feldolgozás, amely jogtörténeti, társadalompolitikai és börtönügyi szempontból is mélyrehatóan tárgyalná a szovjet-orosz büntetés-végrehajtási intézmények átalakulását a sztálini terror időszakát követően. Miközben a Gulagról szóló művek, mint például Anne Applebaum *Gulag: A History* című monumentális munkája, vagy Alekszandr Szolzsenyicin *A Gulag szigetcsoport* című klasszikusa világszerte ismertté tették a sztálinizmus börtönrendszerének embertelenségét, a desztalinizált, „új szovjet börtönrendszer” elemzése jó részt elmaradt.

Ennek következménye, hogy a nemzetközi szakirodalomban is jelentős terminológiai zavar figyelhető meg. Gyakran előfordul, hogy az 1960 utáni büntetés-végrehajtási intézményekre is a „Gulag” megnevezést alkalmazzák, amely történetileg és jogilag is félrevezető. Például Jeffrey S. Hardy amerikai történész *Of Pelicans and Prisoners: Avian–Human Interactions in the Soviet Gulag* című tanulmányában következetesen „Gulagként” hivatkozik a szovjet börtönrendszerre,⁸ holott a Gulag mint hivatalos intézményi struktúra 1960-ban megszűnt. Hardy tanulmánya bár figyelemre méltó abból a szempontból, hogy bemutatja az állatok szerepét a fogvatartottak mentális túlélési stratégiáiban 1917 és 1991 között, mégis tipikus példája annak, miként keverednek össze a különböző korszakok fogalomhasználata, amikor hiányzik a pontos jogi háttérismeret.

A Gulag megszűnését követően a Szovjetunió új büntetés-végrehajtási rendszert vezetett be, amely a kolóniákon végeztetett javító munkán alapult. Ezek célja formálisan már nem a fizikai és pszichés megtörés, hanem a társadalomba való „visszanevelés” volt, bár sok elemében még mindig a munkacentrikus igazságszolgáltatás felsőbbrendűségének gondolata dominált. A fogva tartási körülmények valamelyest javultak: például a fogvatartottak már nem barakkokban, hanem körletekben éltek, zárkákban, ahol 20–30 fő került elhelyezésre.⁹ Alapvető életfeltételek – mint az ételmezés, ivóvízellátás, alapvető orvosi ellátás – biztosítottak voltak, szemben a korábbi Gulag-táborok szinte teljesen embertelen körülményeivel.¹⁰

Az orosz jogi terminológia pontos ismerete elengedhetetlen ahhoz, hogy megfelelő képet kapjunk ezekről az intézményformákról. A legfontosabb hivatalos terminus ebben az időszakban az „исправительно-трудовая колония-поселение” volt, amit szó szerinti fordítás esetén magyarra „javító-munka kolónia-telepnek” fordíthatunk. Az orosz jogi szövegekben, például az 1960-as szovjet *Büntető Törvénykönyv* és a vonatkozó végrehajtási rendeletek szövegeiben is ez a forma szerepelt. Az orosz szakirodalommal ennek rövidített formájaként gyakran a „колония” („kolonyija”) kifejezés használatos,¹¹ amely tehát nem csupán stilisztikai egyszerűsítés, hanem konkrét büntetőjogi kategória.

Véleményem szerint a magyar nyelvű kutatás számára is fontos lenne ennek a terminológiának az átvétele és

pontosítása. Nem szerencsés például, ha a különböző börtöntípusokra következtetlenségül használjuk a „javítóintézet”, „nevelőintézet” vagy akár a „Gulag” megnevezést, hiszen ezek más korszakhoz, más jogi és társadalmi kontextushoz tartoznak. Tanulmányomban ezért, a következetesség és a forráshűség érdekében, az oroszból átvett „kolónia” kifejezést alkalmazom, amellyel nem csupán a fogalmi pontosságot kívánom biztosítani, hanem arra is töreksem, hogy az olvasóban világosabb kép alakuljon ki a szovjet büntetés-végrehajtás poszt-Gulag korszakáról.

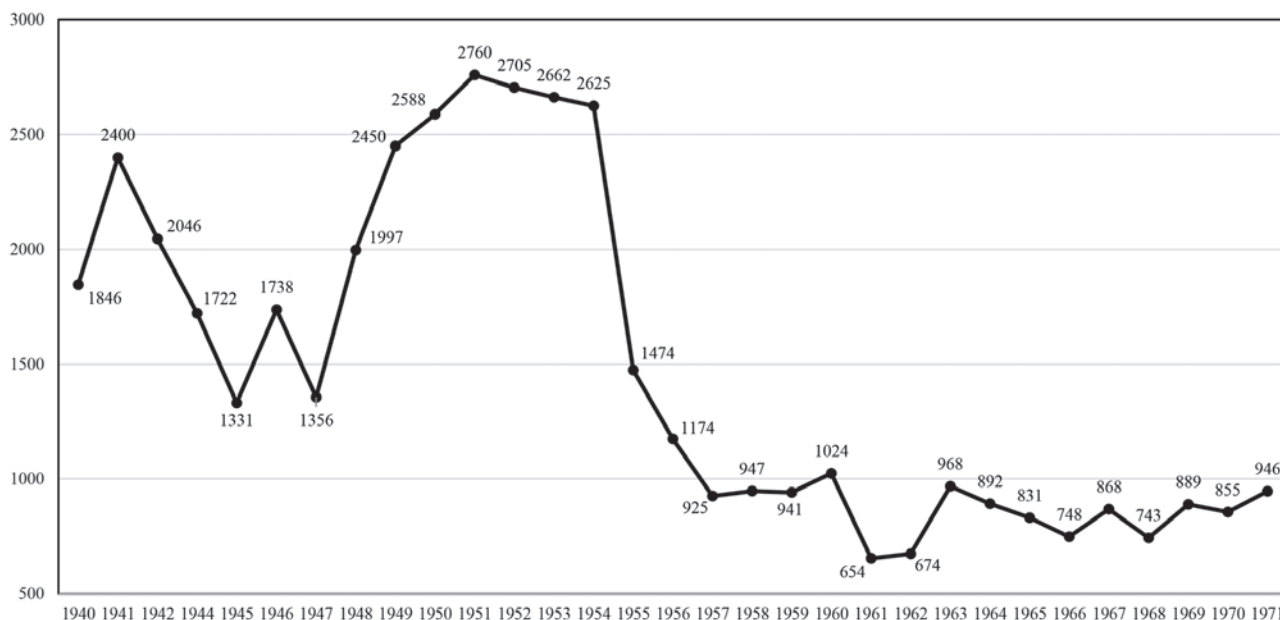
Összességében úgy gondolom, hogy a büntetés-végrehajtási intézmények elnevezése nem csupán formai kérdés, hanem történeti és politikai jelentőséggel is bír. A pontos terminológia elengedhetetlen ahhoz, hogy megértsük, miként változott a szovjethatalom szemlélete a fogvatartottakkal kapcsolatban: a megtorló funkció helyett legalább retorikai szinten előtérbe került a „javítás” és „nevelés” ideológiája – még ha a gyakorlatban ez sokszor formális maradt is. Az ilyen finom különbségek felismerése és megértése azonban csak akkor lehetséges, ha nemcsak történeti, hanem jogi szempontból is mélyrehatóan vizsgáljuk e korszak intézményeit.

6. A kolóniarendszer kiépítése

A Szovjetunió igazságszolgáltatási rendszerének megreformálásához hozzátartozott, hogy a Gulagok megszüntetésével egy újfajta büntetőrendszert volt szükséges kidolgozni. A szovjet igazságszolgáltatás megreformálásának eredménye az új, úgynevezett „kolóniák” megépítése és üzembe helyezése volt. Az irányváltás végrehajtását a kommunista mozgalomhoz hű, azonban sztálini kötődésekkel nem rendelkező Nyikolaj Dudorovra, a Szovjetunió akkori belügyminiszterére bízta, aki Kruglovot váltotta le beosztásából. Hruscsov a javítókolóniák rendszerének kiépítését várta el Dudorovtól úgy, hogy az a Gulagokat teljeskörűen felváltsa. Ezt a feladatát az új belügyminiszter viszonylag rövid idő alatt elvégezte; 1960-tól a megreformált szovjet büntetőrendszerben már az újonnan kiépített kolóniák rendszere teljesen lecserélte a kényszmunkatáborokat.

A Szovjet, majd az Oroszországi Hadtörténeti Központ tudományos munkatársa, Viktor Zemszkov kutatásai során feltárta a Szovjetunió igazságszolgáltatási rendszere által évente fogvatartottak létszámát 1940 és 1970 között. A kutató által elkészített grafikonon jól kivehető, hogy a szovjet büntetőpolitikában bekövetkezett döntések miképp befolyásolták és terhelték le a kényszmunkatáborokat, majd később a kolóniákat. 1960-ra, mire a Gulagokat felcserélték a javítókolóniák, szerte az országban „mindössze” 654 ezer fogvatartott elhelyezésével és átnevelésével kellett foglalkozni, szemben a sztálini korszak brutális, 2 millió fölötti létszámával.

A büntetés-végrehajtási rendszernek a hatvanas évektől újfajta feladatként kellett szembenéznie azzal a szakmai kihívással, hogy az elitélteket el kellett különíteni egymástól, illetve a fogvatartottak differenciálását már nem kizárólag politikai, de szakmai alapokon is el kellett vé-

A fogvatartottak létszáma ezer főben¹²

gezni. A fogvatartottakat eleve négyféle kolóniában lehetett elhelyezni: általános, megerősített, szigorú és speciális kolóniák léteztek. A fogva tartás ilyen jellegű szerkezete a rezsimrendszerhez hasonlítható, a fogvatartott mindennapi életét befolyásolta, és a különböző „rezsimek” elméletileg átjárhatóak voltak. Az átjárhatóság biztosítása abból a szempontból is érdekes, hogy az új igazságszolgáltatási rendszer már nem engedte, hogy a fogvatartottakat elszállítsák az ország távoli, keleti részeibe. Az elítélteket a büntetőjogi reformokat követően a lakóhelyéhez legközelebb eső intézetbe kellett zárni,¹³ így a rezsim¹⁴ közötti átjárhatóság érdekében minden régióban négy kolóniát kellett volna működtetni. Ez azt jelentette, hogy a meglévő kolóniák mellett még további, 70 javítókolónia felépítése vált szükségessé,¹⁵ kiváltképp figyelembe véve, hogy a szovjet büntetőjog 1961-ben ismét szigorodott, és a fogvatartotti populáció – ha nem is olyan drasztikus mértékben, mint Sztálin idejében – újra növekedésnek indult.

Ennek a 70 kolóniának a megépítése meglehetősen nehéz feladatnak bizonyult, mert az ehhez szükséges 100 millió rubel nem állt rendelkezésre.¹⁶ Az új kolóniák megépítése ettől függetlenül megindult, és a fogvatartottak létszámának növekedése arra is ösztönözte a Belügyminisztériumot, hogy létrehozzanak olyan, újfajta kolóniát, amely az általános fokozattól enyhébb, szabadabb környezetet biztosít a jó magaviseletet tanúsító, enyhébb büncselekményekért elítélt köztörvényes fogvatartottaknak. A több mint 600 ezer fogvatartottból ez mindössze egy nagyjából 20 ezer fős réteget takart, azonban pozitív fejleményként értékelhető az elítéltek ilyen módon történő differenciálásának igénye. Ennek a nagyjából 20 ezer főnek a napi- és házirendje sokkal szabadabb volt a többiekénél: hordhatták saját, polgári ruhájukat, rendszeresen fogadhattak látogatót, leveleket kaphattak és küldhettek, és bizonyos mértékig még a saját pénzüket is elkölthették. Ők javarészt könnyebb fizikai munkát végeztek, a javí-

tókolónia területén ébresztő után és az esti takarodó előtt szabadon mozoghattak, és a szeretteiket szokatlanul csekély korlátok között szinte bármikor fogadhatták.¹⁷

A kolóniáknak ez az enyhe típusa alacsonyabb személyzeti létszámot igényelt, így a szovjet vezetés hamar észrevette, hogy ennek a fenntartása sokkal gazdaságosabb. Észrevették azt is, hogy a kényszermunkatáborok helyett kolóniákban foglalkoztatott fogvatartottak sokkal produktívabbak voltak elődeiknél. Az új büntetőpolitikának köszönhetően a kényszermunka – bár sosem szűnt meg teljesen – háttérbe szorult, és javítottak az elítéltek elhelyezési körülményein is. 1963-ra a szovjet-orosz büntetés-végrehajtás elérte azt, hogy az ország gazdaságának több iparága is erősen függött a fogvatartotti munkától. Bár jó minőségű termékek gyártására a fogvatartotti munkáltatás továbbra is alkalmatlan volt (azt csak a civil szféra tudta biztosítani), a fogvatartottak jelentős szerepet vállaltak a szovjet-oroszországi gyárak alumínium- és cementkitermelésében, aranybányákban dolgoztak, illetve az ország fakitermelésének jelentős része a fogvatartottak munkájából származott.¹⁸

A kényszermunka mint a régi sztálini büntetőpolitika szerves része, jelentős mértékben háttérbe szorult, de nem szűnt meg teljesen. Az ingyen alkalmazott, kényszermunkát végző fogvatartottak létszáma az 1960-as években folyamatosan néhány tízezer főre tehető, és többnyire elszigetelt táborokban munkáltatták őket. Az ingyen munkaerő elsősorban favágással és fakitermeléssel foglalkozott, elősegítve a többi, fakitermeléssel foglalkozó kolónia munkáját. Észrevették azt, hogy ha alacsony létszámú fogvatartottat foglalkoztatnak ingyen, elszigetelt módon úgy, hogy a külvilágtól nem vágják el őket teljesen, akkor az ő munkájuk hatékonysága nem marad el sokkal azoknak a fogvatartottaknak a teljesítményétől, akik fizetést is kapnak, és megfelelő fogva tartási körülmények között teszik ugyanezt. A kényszermunkára fogott fogvatartot-

tak előtt mindig ott lebeghetett a remény, hogy mivel a korábbi gyakorlathoz képest csak keveseket munkáltattak ily módon, a rezsimiek közötti átjárhatóságnak köszönhetően előbb-utóbb lehetőségük nyílik kikerülni ebből a „rabszolga” státusból.¹⁹ A kényszermunkára fogottak egy 1964. évi szigorítást követően olyan személyek is lehetnek, akiket jó magaviseletüknek köszönhetően feltételesen szabadlábra helyeztek. Ezeknek az embereknek bizonyos időközönként jelentkezni kellett a rendőrségen, és a feltételes szabadság végéig egyfajta folyamatos fenyegetésként mindig ott lebegett a fejük felett, hogy bármikor befoghatják őket ingyen dolgozni a megmaradt 12 kényszermunkatábor valamelyikébe, ha a rendőrség valamiért úgy ítélné meg, hogy a feltételes szabadság valamely szabályát megsértették.²⁰

A szovjet vezetés bár hivatalosan elítélte a sztálinista kényszermunka alkalmazását, azt végül soha nem vetette el teljesen. A politikai, a gazdasági és szakmai szempontokat megvizsgálva, észrevette a rendszer lazításának sürgető szükségét, azonban az államapparátus a látszólag jó szándékú irányváltással együtt is a saját elveit hajlandó volt a gazdasági felemelkedés oltárán feláldozni.

7. Összegzés

A Szovjetunió büntetés-végrehajtási rendszerének átalakítása a Sztálin halálát követő desztalinizációs folyamat egyik legmarkánsabb példájaként értelmezhető. A Gu-

lag-rendszer felszámolása mögött egyaránt meghúzódtak politikai, gazdasági és szakmai indokok. A politikai vezetés célja a sztálini terror örökségének személyhez kötése, és a kommunizmus emberarcúbb megjelenítésének elősegítése volt. A gazdasági realitások – a Gulagok alacsony hatékonysága és fenntartásuk súlyos terhei – szintén sürgették a változást. A szakmai és jogi reformok, mint az 1958-as büntetőtörvény módosítása, deklarálták az átnevelés, rehabilitáció és a szocialista normák tiszteletben tartásának prioritását, szemben a fizikai megtorlás elsődlegességével.

A Gulagokat felváltó javítómunka-centrikus kolóniák rendszere strukturáltabb, differenciáltabb és – legalábbis deklaratív módon – humánusabb formában működött. Bár a kényszermunka intézménye nem szűnt meg teljesen, jelentős mértékben háttérbe szorult, miközben a fogvatartottak elhelyezési körülményei, mozgástere és munkakörülményei is javultak. A kolóniák megnevezésének és kategorizálásának pontosítása nélkülözhetetlen a korszak börtönrendszerének értelmezéséhez, és hangsúlyozza a szakmailag megalapozott fogalomhasználat fontosságát a történeti és jogi kontextus feltárásában. A reformok tehát nem jelentettek teljes szakítást a múlt represszív gyakorlataival, de világos irányváltást mutattak egy működőképesebb és ideológiailag vállalhatóbb büntetés-végrehajtási rendszer kialakítása felé.

IK-3 elnevezésű kolónia, Fornoszovo település mellett, Leningrád régióban²¹

ANDRÉKÓ, ZSOLT GÁBOR

Das Ende des Gulags und die Geburt der Kolonien (Zusammenfassung)

In diesem Beitrag wird die Umwandlung des sowjetischen Strafvollzugssystems von der Abschaffung des stalinistischen Gulagsystems zum System der Strafarbeitskolonien untersucht, das in den 1960er Jahren eingeführt wurde. Ich analysiere die Triebkräfte des Wandels entlang dreier Hauptlinien: politisch, wirtschaftlich und rechtlich/technisch. Die politischen Veränderungen waren mit Chruschtschows Bemühungen verbunden, den stalinistischen Terror zu entstalinisieren und den Kommunismus menschlicher zu gestalten. Aus wirtschaftlicher Sicht rechtfertigten die geringe Produktivität und die hohen Unterhaltskosten der

Gulags die Abschaffung des Systems. Gesetzliche Reformen, insbesondere die Änderung des Strafgesetzbuches von 1958, betonten die Rehabilitation der Gefangenen, die Entwicklung einer positiven Einstellung zur Arbeit und die Achtung der sozialistischen Normen. Das Koloniesystem, das an die Stelle der Gulags trat, war strukturierter, differenzierter und, zumindest rhetorisch, humaner. Der Beitrag legt besonderes Augenmerk auf die terminologische Präzision und weist darauf hin, dass die korrekte Benennung der Institutionen dieser Zeit für die historische und juristische Interpretation wesentlich ist.

ANDRÉKÓ, ZSOLT GÁBOR

The End of the Gulag and the Birth of the Colonies (Abstract)

This paper examines the transformation of the Soviet penitentiary system from the abolition of the Stalinist Gulag system to the system of correctional labour colonies that was established in the 1960s. I analyse the drivers of change along three main lines: political, economic and legal/technical. The political changes were linked to Khrushchev's efforts to destalinise Stalinist terror and to make communism more humane. From an economic point of view, the low productivity and high maintenance costs of the Gulags justified the abolition of the system.

Legal reforms, in particular the 1958 amendment to the Penal Code, emphasised the rehabilitation of prisoners, the development of a positive attitude to work and respect for socialist norms. The colony system that replaced the Gulags was more structured, differentiated and, at least rhetorically, more humane. The paper pays particular attention to terminological precision, pointing out that the proper naming of the institutions of the period is essential for historical and legal interpretation.

Jegyzetek

- IVANOVA, Galina Mikhailovna: *Labor Camp Socialism: The Gulag in the Soviet Totalitarian System*. Szerk. RALEIGH, Donald J.; ford. FLATH, Carol A. London, 2015. Routledge, 124. p.
- Vlagyimir Putyin orosz elnök szobrot avat fel Alekszandr Szolzsenyicin orosz író születésének századik évfordulóján, 2018-ban. Szolzsenyicin munkáiban saját élményeiből merítve írt, mára már klasszikussá vált műveket a Gulagokról, amely munkái miatt a Szovjetunió őt megfosztotta állampolgárságától. Kép forrása: *Wikimedia Commons*. Szerző: Пресс-служба Президента Российской Федерации.
- CAVENDISH, Richard: Stalin Denounced by Nikita Khrushchev. *History Today*, 2006. No. 2. 10–11. p.
- ГУТИОНТОВ, Павел [GUTIONTOV, Pavel]: Перегрузка режима. [A rezsim újraindítása] *Новая Газета* [Novaja Gazeta] 2022. 11. 03. <https://novayagazeta.ru/articles/2022/11/03/perezagruzka-rezhima-media>.
- GALLEN, Michael P.: The Economics of the Gulag. *The Histories*, 2003. No. 1. 6. p.
- ТИХОНОВ, Aleksei: The End of the Gulag. *Hoover Institution*, rev. 1. 2006. 72. p.
- Szerzői fordítás. (A fordítás nem szó szerinti, célja az orosz nyelvű szöveg eredeti jelentésének és értelmének hiteles visszaadása.) Eredetihez vö. Закон СССР от 25.12.1958 об утверждении основ уголовного законодательства. [A Szovjetunió 1958. december 25-i törvénye a büntetőjog alapjainak jóváhagyásáról]; *Союза ССР и Союзных Республик*, Статья 20. § Цели наказания [A Szovjetunió és a Szövetségi Köztársaságok, 20. § A büntetés célja]
- HARDY, Jeffrey S.: Of pelicans and prisoners: avian-human interactions in the Soviet Gulag. In: *Canadian Slavonic Papers, Special Section: Animals in Eastern Europe and Russia*, 2017. DOI: <https://doi.org/10.1080/00085006.2017.1396837>
- ANDRÉKÓ Zsolt – FORGÁCS Judit: Az orosz büntetőpolitika és börtönügy főbb irányai és 1497–1960 között. *Magyar Rendészet*, 2023. 3. sz. 32. p. DOI: <https://doi.org/10.32577/mr.2023.3.1>.
- SARAT, Austin: *The Cultural Lives of Capital Punishment: Comparative Perspectives*. Stanford, 2017. Stanford University Press, 32. p.
- ЛУНИН, Леонид Сергеевич [LUNIN, Leonid Szergejevics]: *Советское исправительное право и пенитенциарные учреждения*. [A szovjet büntetőjog és a büntetés-végrehajtási intézetek] Moszkva, 1985. Издательство Наука [Nauka Kiadó], 11. p.
- Adatok forrása: ЗЕМСКОВ, Виктор Николаевич [ZEMSKOV, Viktor Nyikolajevics]: Депортации населения. Спецпоселенцы и ссыльные. Заключенные. [A lakosság deportálása. Különleges telepések és száműzöttek. Foglyok] In POLJAKOV, Ju. A. (főszerk.) – ЗСИРОМСКАЯ, V. B. (felelős szerk.): *Население России в XX веке. Исторические очерки*. [Oroszország népessége a 20. században. Történelmi vázlatok] Tom. 2. Moszkva, 2001. Orosz Tudományos Akadémia Orosz Történeti Intézete–ROSSZPEN, 183. p. (szerzői fordítás)

¹³ ELIE, Marc: Khrushchev's Gulag: The Soviet Penitentiary System after Stalin's Death, 1953–1964. In KOZLOV, Denis – GILBURD, Eleonory (ed.): *The Thaw*. Toronto, 2012. University of Toronto Press, 16. p. DOI: <https://doi.org/10.3138/9781442661059-007>

¹⁴ A kolóniákat a szovjet-orosz törvények úgynevezett „rezsimekbe” sorolta, amely a magyar büntető törvényekben a végrehajtási fokozat megfelelője. Nem összetévesztendő a magyar büntetés-végrehajtási intézetekben alkalmazott rezsimkategóriákkal.

¹⁵ ELIE 2012. 16. p.

¹⁶ Uo. 24. p.

¹⁷ Uo. 25. p.

¹⁸ КОКУРИН, Александр Иванович: ГУЛАГ: (Главное управление лагерей); 1918 - 1960. In: *Россия XX век Документы*. Москва:

Международный фонд, Демократия, 2002., 217. p. ISBN 5-85646-046-4

КОКУРИН, Александр Иванович [KOKURIN, Alekszandr Ivanovics]: ГУЛАГ: (Главное управление лагерей) [GULAG: (A lágerek főigazgatósága)]; 1918–1960. In ЯКОВЛЕВ, А. Н. [A. N. Jakovlev] (főszerk.): *Россия XX век Документы*. [Oroszország 20. század Dokumentumok]. Moszkva, 2002. Международный фонд, Демократия [Nemzetközi Alapítvány, Demokrácia], 217. p.

¹⁹ ЗЕМСКОВ [ZEMSKOV] 2001. 198–200. p.

²⁰ ELIE 2012., 29. p.

²¹ Кép forrása: Ф АТЛАС Справочник тюрем Российской Федерации. [F ATLAS: Az Orosz Föderáció börtöneinek kézikönyve] <https://f-atlas.ru/catalog/object/fornosov3/>.

